ISSN: 2149-0848

INESJOURNAL

ULUSLARARASI EĞİTİM BİLİMLERİ DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL EDUCATION SCIENCE

Phil. Atanur KARA¹

SURİYELİ GÖÇMENLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN ENTEGRASYON TEMELLİ EĞİTİM POLİTİKALARI

Kabul Tarihi: 24.11.2019 **Yayın Tarihi:** 31.12.2019

Künye (APA): Kara, P.A. (2019). Suriyeli göçmenler bağlamında Türkiye’nin entegrasyon temelli eğitim politikaları. *The Journal of International Education Science*, 21 (6), 135-149. DOI:

ÖZ

Büyük çaplı göçlerin kendisi veya doğurduğu yeni durumlar; belirlenemezlik ve hesaplanamazlık zeminine oturan bir süreci dayatır. Küresel dünyadaki kitlesel göçlerde bu öğeler daha baskındır. Küreselleşmenin etkisiyle ilişkileri daha sıkı hale gelen toplumlar/devletler, ilişkilerinin sıklığı ölçüsünde ya bu göçlerin maruzu ya göçlerin kaynağına karşı bir güç unsuru ya da bunların her ikisi birden olur. Ortaya çıkacak her yeni durumda toplumlar/devletler; güvenlik, ekonomi, iş piyasası, ulusçu tutumlar/refleksler, demografi, kültürel değişim, konut ihtiyacı, eğitim ve dil öğretimi gibi konularda çeşitli etkilerle karşılaşır. Ülkelerin değişken dinamikler barındıran göçlere dair tecrübesi yoksa entegrasyon gecikir; üstlenilen yük ağırlaşır. Suriye kaosunun Türkiye’ye kitlesel göçler olarak yansması da Türkiye’nin göçlere ne ölçüde hazırlıklı/hazırlıksız olduğunu göstermiştir. Geçen sekiz yıla rağmen Türkiye’nin bir “Suriyeliler meselesi” vardır. Türkiye’nin önemli bir komşuluk ilişkisi ortaya koymasına rağmen ideal bir entegrasyon sağlanamamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Suriyelilerin Türkiye’ye göç etmesinden bu yana Türkiye’nin uyguladığı entegrasyon temelli eğitim politikalarına dair genel bir çerçeve çizmektir.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli göçmenler, eğitim, entegrasyon, geçici koruma.

ABSTRACT

Large-scale immigration itself or new situations migrations impose a process based on indeterminacy and incalculability. These elements are more dominant in mass migration in the global world. Societies/states whose relations have become tighter with the effect of globalization are either exposed to these migrations or a force against the source of the migrations, or both, to the extent of their relationship. In every new situation that will exit, the societies/states face various influences on issues such as security, economy, labor market, nationalist attitudes / reflexes, demography, cultural change, housing need, education and language teaching. If the countries do not have experience of migration with variable dynamics integration is delayed; the assumed load becomes heavier. Reflection of chaos in Syria as mass migrations to Turkey showed that Turkey was prepared/unprepared for the extent of the migration. Despite the last eight years, Turkey has a “matter of Syrians”. Although Turkey showed a significant neighborly relations, ideal integration could not be achieved.

The aim of this study is to draw a general framework for integration based on the educational policy implemented by Turkey, since the Syrians to immigrated to Turkey.

Keywords: Syrian migrants, education, integration, temporary protection.

GİRİŞ

Kuşkusuz, nedenlerinden ve hukuki adlandırılmalarından azade olarak göç denilen olgu, insanlık tarihine ait bir gerçekliktir. Tarihsel süreçlere bağlı olarak herkesi ve her toplumsal kesimi beklediği gibi ya da umulmadık biçim ve zamanlarda kendisiyle yüz yüze getirebilen göç gerçeği, bu temel varlık şeklinin yanı sıra küreselleşme, uluslar/devletlerarası ilişkilerin daha sıkı ve hassas hale gelmesi, liberal düşüncelerin kapsamını genişleten etkisi, kapitalist ihtiyaçlar (iş gücü gibi), insan haklarına olan duyarlılığın ve insan hakları örgütlerinin kampanyaları/etkileri, beyin göçünü doğuran baskı ya da cazibe gibi daha çağdaş (çağın şartlarıyla ilgili) nedenlerle çokça gündeme gelir. Dünyanın herhangi bir yerinde hiç umulmadık bir şekilde gelişen herhangi bir olay, kısa sürede milyonlarca insanın göç etmesine neden olduğu gibi hiç hesapta olmayan coğrafyaları, devletleri ve toplumları etkileyebilir. Bu durum, göç konusunun zorunlulukla doğan hassasiyetidir. Dolayısıyla kısa sürede gelişen olaylardan etkilenen devletlerin aynı hızda ve gerektiği gibi bir çözüm üretmesi; dinamikleri ve karakteristiği çeşitlilik ve başkalık arz eden toplumların göç edenlere aynı biçimde olumlu tepkilerde bulunması mümkün olamaz.

Öyleyse bugün, göç olgusunun devletler ve toplumlar düzleminde önemli bir gündem oluşturmasının “hassasiyet” zemininde seyrettiği göz önünde tutulmak zorundadır. Nitekim konuyla ilgili olarak ortaya konulan anket, akademik çalışma ve raporlar, genel anlamda göçmenleri kabul eden ülke insanların göçmenler nedeniyle ekonomik, siyasal, sosyolojik, beşeri, güvenliğe dair vb. bakımlardan tehlike altında hissettiklerini ortaya koyar. Tam da bu çerçevede devletlerin ne ölçüde bir yük altına girebileceği, hükümetlerin politikaları, toplumların huzur ve güvenlik endişesi, göçmenlerin entegrasyonu gibi temel ayakların belirgin olarak araştırılıp objektif ve bilimsel sonuçlar doğrultusunda çalışmalar yürütülmesi gerekir. Bütün bu çerçevede, devlet mekanizmalarının kısa ve orta vadeli her türlü tedbirinden çok farklı olarak hem devletin hem de sivil toplum örgütlerinin ortaklığında şekillenebilecek eğitim konusu; meselenin tespiti, anlamlandırılması, uzun vadeye yayılan politikaların belirlenmesi, bunların uygulanması ve uygulamaların denetimi gibi esaslar üzerine oturur. Akademik çalışmalar, bu süreçlerin her aşamasında bir perspektif sunma işlevini yüklenir.

Suriyeliler: Göç, Genel Durum ve Eğitim Süreçleri

Tarihsel seyir içinde tüm Ortadoğu gibi Suriye de düzen ve huzur bakımından problemleri bir bölge olagelmıştır. Bunu Suriye’de 2011’de başlayan çatışmaların kaotik ve belirsiz kimliği açıkça gösterir. Bölgede, rejimin tabii varlığından başka Rusya, Türkiye, İran, Irak, ABD ve AB ülkelerinin devlet olarak bulunması ya da doğrudan/dolaylı etkilerinin yanı sıra DEAŞ (Irak Şam İslam Devleti / IŞİD) ile Demokratik Birlik Partisi (PYD) gibi iki önemli güçten başka irili ufaklı onlarca radikal İslamcı grubun varlığı da söz konusudur. Dolayısıyla Suriye’deki bitmeyen kaosu çok boyutlu ve çok özneli değişkenliği, bölge insanı için belirsizliği gittikçe karmaşıktırır. 2011 Mart ayında patlak verip artarak devam eden karmaşa, kaçınılmaz biçimde, büyük kitlelerin göç etmesine neden olmuştur. Suriyeli göçmen olgusundan etkilenen ülkeler, öncelikle Türkiye olmak üzere Irak, Lübnan, Ürdün, Mısır’dır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin (BMMYK) 2019 verilerine göre kayıtlı olan Suriyeli göçmenlerin sayısı Türkiye’de 3.676.288; Lübnan’da 919.578; Ürdün’de 654.955; Irak’ta 229.285; Mısır’da 129.779’dur (UNHCR 2019). Uluslararası Mülteci Hakları Derneği (UMHD)’nin verdiği bilgilere göre, ülke içindeki ikamet değiştirmeler de dâhil edildiğinde bu göçlerin 2018 yılı için toplamda 13 milyondan fazla olduğu; 1 milyon Suriyelinin de Avrupa ülkelerine göçtüğü bilinmektedir (UMHD, 2018).

Dolayısıyla Suriyeli göçmenler konusu, Avrupa ülkeleri için çeşitli bakımlardan sorun oluşturur. Bunların başında güvenlik ilk sıradadır. Zira 11 Eylül saldırılarının bir travma olarak kendini diri tuttuğu süreçte Batı dünyası, başta Müslümanlar olmak üzere Doğulu göçmenlere daima potansiyel tehlike unsuru olarak bakar. Bunun en somut göstergesi, göçmenlerin özellikle Almanya gibi ülkelerde ırkçı düşünceleri gittikçe yükseltmesidir. Elbette başka nedenlere de bağlı olarak Batılı devletler, Avrupa’ya geçişlerin önlenmesi adına AB-Türkiye arasında 18 Mart 2016 tarihinde bir mutabakat (Geri Kabul Anlaşması) sağlamıştır. Bu mutabakat, temelde Türkiye-AB arasındaki düzensiz göçün önüne geçmeyi amaçlar. Bu çerçevede Türkiye’den Yunan adalarına kaçak olarak giden düzensiz göçmenlerin Türkiye’ye geri alınması, Türkiye’ye gönderilecek her “istenmeyen” Suriyeli vatandaş karşılığında bir Suriyelinin AB ülkelerine kabulü, Türkiye’nin AB’yle tam üyelik müzakerelerinin hızlandırılması, yeni müzakere başlıklarının açılması, Suriyeli sığınmacılar için Türkiye’ye 2016-2017 ve 2018-2019 dönemleri için üçer milyar Euro finansal yardım yapılacağı, ilgili 72 kriterin tamamlanmasıyla Türkiye’nin AB ülkelerine vize serbestisi sağlanacağı konuları kararlaştırılmıştır (Aygül, 2019).

Bugün Türkiye’nin 3 buçuk milyondan daha fazla olan Suriyeli göçmeni ülkeye kabul etmedeki pozitif tavrı, literatürdeki alışıldık ifadesiyle “*insani değerlere dayalı açık kapı politikası*”na bağlı olarak açıklanır. Türkiye, yoğun göç dalgalarına maruz kaldıktan sonra Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Türk Kızılay’ı; Hatay’ın ilçeleri ile Kilis, Gaziantep, Adana, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Adıyaman, Osmaniye, Mardin, Malatya gibi illerde barınma kampları açmıştır. Göç İdaresi verilerine göre; Temmuz 2019 itibarıyla 8 ilde 11 geçici barınma merkezinde 108.732 kişi barındırılmaktadır. Yanı sıra, barınma merkezleri dışında da 3.514.016 geçici koruma statüsünde göçmen yaşamaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019a).

Güncel veriler, Suriyeliler içinde okul çağındaki çocuk ve gençlerin yaklaşık %30 oranında olduğunu gösterir. Üstelik basına yansıyan resmi açıklamalardan 450 bin çocuğun da

Türkiye’de doğduğu öğrenilmiştir. Aşağıdaki tabloda, bu göçmenlerin yaş dağılımı gösterilmiştir:

**GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDA BULUNAN SURIYELİLERİN
YAŞ VE CİNSİYET DAĞILIMI**

YAŞ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
TOPLAM	1.992.622	1.683.666	3.676.288
0-4	292.613	273.316	565.929
5-9	254.997	240.160	495.157
10-14	199.978	185.075	385.053
15-18	151.836	123.742	275.578
19-24	323.874	230.556	554.430
25-29	206.665	146.626	353.291
30-34	169.526	124.315	293.841
35-39	119.660	94.657	214.317
40-44	78.881	69.972	148.853
45-49	58.483	55.897	114.380
50-54	47.277	45.405	92.682
55-59	32.889	33.304	66.193
60-64	22.969	23.746	46.715
65-69	15.052	15.758	30.810
70-74	8.463	9.146	17.609
75-79	4.702	5.912	10.614
80-84	2.599	3.266	5.865
85-89	1.403	1.872	3.275
90+	755	941	1.696

*16.10.2019 itibarıyla

Bu bakımdan Türkiye’nin Suriyeli göçmenlerin eğitimi konusunda ciddi ve kalıcı adımlar atmak zorunda olduğu bir gerçektir. Zira Suriyelilerin bu kadar yüksek genç nüfusu, hem bir potansiyel hem de ciddi bir risktir. Entegrasyona dayalı yeterli eğitim verilmediği takdirde bu potansiyel güç, uzun vadeli etkileri olan bir yük hâline gelecektir.

Türkiye’ye göç akını başladıktan sonra ilgili çalışmaları AFAD yapmışsa da daha sonra Geçici Koruma Yönetmeliği’ndeki düzenlemelerle barınma merkezlerinin yönetimi, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’ne verilmiştir. Diğer yandan birçok dini motivasyonla olmak üzere çeşitli yerel STK’ler ile uluslararası kuruluşlar da bu çalışmaların bir tarafını oluşturur. Bu sivil toplum kuruluşları arasında S. Kalaycı, şunları örnekler: İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUMDER), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD), Uluslararası Af Örgütü (UAÖ), İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH), Türkiye Kızılay Derneği, Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD), Mültecilerle Dayanışma Derneği (Mülteci-Der) (2016: 11). İlgili hizmet ve

yardımlar arasında müzik, resim ve bilgisayar derslerinin verilmesine, Suriyelilerin okudukları eğitim kurumlarının ve personellerinin giderleri konusunda desteklenmesine, psikolojik destek merkezlerinden konteyner hastanelerin kurulmasına kadar birçok girişim sayılabilir.

Türkiye’deki Suriyelilerin dostluk, komşuluk, misafirlik vb. kültürel ve politik saikler ile ülkeye kabulünden sonraki aşamada bu göçmenlerin hangi yasal ve hukuki çerçevede ikamet edeceği sorusu gündeme gelmiştir. Türkiye, öteden beri ırk, inanç, mensubiyet, düşünce vb. bakımlardan, yaşadığı baskı ya da korkularla kendi ülkesinden kaçan, ülkesine geri dönemeyen veya dönmek istemeyen Avrupa ülkelerinden gelmiş kişileri “mülteci” olarak tanımlarken Avrupa dışından gelenleri genel olarak “sığınmacı” statüsünde tutmayı yeğler. Bu bağlamda, Suriyeliler için gündelik kullanımda her ne kadar mülteci ifadesi yaygın ise de bugün “geçici koruma” statüsünde tutulan Suriyeli göçmenler hakkında aşağıdaki düzenlemeleri içeren bir süreç söz konusu olmuştur:

Suriyeli göçmenlerin hukuki statüsüne dair tanımlamalar ve yasal/hukuki düzenlemeler:		
Nisan 2011	“misafir”, “komşu”, “dost” vb. kültürel ve politik tanımlamalar	
Ekim 2011	“Geçici Koruma” nitelemesi	
30 Mart 2012	62 sayılı “Türkiye’ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin İçişleri Bakanlığı Yönergesi”	“Geçici Koruma” statüsünün resmi dayanak kazanması.
4 Nisan 2013	“Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” (YUKK) / 61. madde	<ul style="list-style-type: none"> - Öteden beri Türkiye, Avrupa ülkelerinden gelenleri “mülteci”; Avrupa dışından gelenleri genel olarak “sığınmacı” statüsünde kabul eder. - YUKK 61. madde de aynı durum caridir. Fakat “sığınmacı” kavramından başka “mülteci”, “şartlı mülteci”, “ikincil koruma” kavramları ve daha sonradan (2014 yılında) yürürlüğe konulacak olan “geçici koruma” statüsü söz konusu olur.
13 Ekim 2014	YUKK 91. maddeyi esas alan “Geçici Koruma Yönetmeliği”	“Geçici Koruma” statüsünün devamına dair teyit işlevi. Bu kanun, Suriyeliler konusundaki ilk geniş kapsamlı ve ciddi düzenlemeleri gösterir.

Suriyeli göçmenlerden başka birçok diğer ülke vatandaşı için de uygulanan “Geçici Koruma”; “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılara sağlanan korumayı” (Geçici Koruma Yönetmeliği,

2014) ifade eder. Anılan yönetmelik kapsamında kendisine “*Geçici Koruma Kimlik Belgesi*” verilen göçmenler, barınma hakkının yanında, birtakım iş imkânlarından, sağlık hizmetlerinden, sosyal yardım ve desteklerden ücretsiz olarak faydalanmak gibi temel insani haklara sahip olmuştur.

Elbette göçmenlerin hak ve imkânlarının prosedürel boyutu önemli olmakla beraber, esas değere sahip olan kuşkusuz ki uyum süreçleridir. Entegrasyon sözcüğü, öncelikli olarak ve ister istemez eklenilen ögenin dahlini söz konusu etse de bunun bir başka ulus ve ülkeye entegre olunmasına yönelik anlam, karşılıklı ilişki zemininden bağımsız olamaz. Oysa çoğunlukla beklenti, karşılıksız ilişki gibi amorf bir durumdur. Göçmenlerin aidiyet hissi ve travma sonrası kolay ve hızlı adaptasyonu öncelikle kendilerini “öteki” olarak görmeyen insanlarla muhatap olduğu hissiyle mümkün olabilir. Nitekim entegrasyon süreçlerinin en başarılı sonuç verdiği ülkelerde dikkat çeken temel olgu, ülke mensuplarının gönüllülüğü esas alarak göçmenlerle insani ilişkiler kurmasıdır. Öyleyse bir topluma sonradan dâhil olan “öteki”nin entegrasyonuna dair beklenti, her iki taraf için de kaçınılmaz gerekliliktir. Toplumun ötesinde devletlerin de ulusçu yaklaşımları bir yana bırakarak göçmenlerin bir fırsat ve imkâna dönüştürülebileceğini kabul etmesi, çağın dayattığı gerçeklerden biri olarak kabul edilmelidir. Küresel ve postmodern ilişkilerin söz konusu olduğu çağda entegrasyon politikalarının karşılıklı kabul ve liberalleşme eğilimlerine yönelik olması; çoksesli, çok kültürlü olma bilincinin yüceltilmesi gerekir. İçinde bulunduğu durum itibarıyla Suriyeli göçmenler özelinde düşünüldüğünde Mahir Terzi, Türkiye’nin edindiği tecrübeyi somut hale getirmesi, kurumsallaştırması ve uluslararası toplumla paylaşması için imkân ve kabiliyetlerini sergilemesini; bu olguyu muhtemel başka göç dalgaları için de hızlı ve rasyonel tepkiler vermesi için kullanılacak bir deneyim olarak görmesi gerektiğini vurgular (2018: 211).

Suriyeli göçmenlerin yarıya yakınının okul çağındaki çocuk ve gençlerden oluştuğu, Türkiye’de doğanların da 450 bin civarında olduğu düşünüldüğünde uyum çalışmalarının daha çok eğitim temelli politikalarda kendini göstermesi gerektiği savunulabilir. Ne var ki Nisan 2011’den bu yana süregelen göç dalgasının ilk 2-3 yıldaki belirsizliği ve beklenmeyen kitlesel göçler konusundaki eksik tecrübesi; Türkiye’nin alması gereken tedbirler ile geliştirmesi kaçınılmaz eğitim politikalarında gecikmeye neden olmuştur. Ancak Suriyeli sayısının giderek artması ve sığınmacıların kalıcı hale geldiği realitesi, bazı düzenlemeleri zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki düzenlemeler gerçekleşmiştir:

Suriyeli çocukların eğitim-öğretim durumunu ilgilendiren hukuki ve yasal düzenlemeler:		
26 Nisan 2013	“Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler” başlıklı MEB genelgesi	
26 Eylül 2013	“Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri”	Suriyeli sayısının giderek artması ve sığınmacıların kalıcı hale geldiği realitesi, bazı düzenlemeleri zorunlu hale getirir. MEB’in bu genelgesi, Suriyelilere yönelik eğitim-öğretim konusundaki en kapsamlı çalışmadır.

23 Eylül 2014	“Yabancılarla Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri”	Suriyeli çocukların eğitimi daha sistematik ve belirli bir çerçeveye oturmuş; söz konusu eğitim hukuken güvence altına alınmıştır. Bu bağlamda öğrenciler, hem GEM’lere hem de resmi devlet okullarına gitme hakkı kazanmıştır.
13 Ekim 2014 (Bakanlar Kurulu kararı)	22 Ekim 2014’te Resmi Gazete’de yayımlanan “Geçici Koruma Yönetmeliği”	Suriyelilerin eğitim konularına dair çerçeveyi esas olarak çizen yasal düzenlemedir. 28. mad. (1) (a) 54-66 aylık çocukların okul öncesi eğitim hizmeti alabilmesi, (b) ilköğretim ile ortaokul çağındaki çocuklara gerekli eğitimin verileceği, (c) çeşitli yaş gruplarına yönelik olarak dil, meslek, beceri, hobi vb. alanlarda yaygın eğitim faaliyetlerine dair kursların sağlanabileceği belirtilir. (2) Geçici koruma kapsamındakilerin ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerine ilişkin usul ve esaslar, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından belirlenir. (3) Yönetmelik, Türkiye’de eğitim alan yabancı ülke vatandaşlarına aldıkları eğitimin içerik ve süresini gösteren bir belge verilmesini sağlar. Ancak eğitim zaten alınmış ve belgelendirme yapılmışsa bu belgeler, MEB ya da YÖK’ün ilgili birimlerine değerlendirilerek uygun bulunan seviyelere denklikleri sağlanır.

Diğer birçok araştırmacı gibi Amaç ve Yaşar (2018: 420) da Suriyeli göçmenlerin eğitimine ilişkin çalışmalarında 1951 Cenevre Sözleşmesi ile YUKK kapsamını hatırlatır. Buna göre Türkiye’nin de taraf olduğu Cenevre Sözleşmesi’nin 22. maddesi, taraf devletlerin “mültecilere, temel eğitim konusunda, vatandaşlarına uyguladıkları muamelenin aynısını uygulayacaklar(ını)” garanti altına alır. YUKK-34. maddenin 4. fıkrası ise: “Aile ikamet izinleri, on sekiz yaşına kadar, öğrenci ikamet izni almadan ilk ve ortaöğretim kurumlarında eğitim hakkı sağlar.” demektir. Yine YUKK-96. maddesi; Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün çalışma kapsamını belirler. Buna göre göçmenler, ülkenin imkânlarının el verdiği ölçüde bilgi ve becerilerle donatılma, sosyal gelişim hakkına sahiptir. Böylece göçmenlerin entegrasyonu ve bağımsız hareket etme becerisi sağlanabilecektir (1. fıkra). Ayrıca göçmenler; “ülkenin siyasi yapısı, dili, hukuki sistemi, kültürü ve tarihi ile hak ve yükümlülüklerinin temel düzeyde anlatıldığı kurslara katılabilir” (2. fıkra); göçmenlere Genel Müdürlük tarafından sağlanacak olan “Kamusal ve özel mal ve hizmetlerden yararlanma, eğitime ve ekonomik faaliyetlere erişim, sosyal ve kültürel iletişim, temel sağlık hizmeti alma gibi konularda kurslar, uzaktan eğitim ve benzeri sistemlerle tanıtım ve bilgilendirme etkinlikleri Genel Müdürlükçe kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarıyla da iş birliği yapılarak yaygınlaştırılır.” (3. fıkra) (YUKK, 2013). Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti, devlet olarak bir süreç dâhilinde Suriyeli göçmenlerin ve Türkiye’de doğan Suriye kökenli

çocukların eğitimi ve entegrasyonu konusunda hukuki/yasal düzenlemeleri güncelleyerek gerekli hizmetleri sağlamaya çalışmaktadır. Genel koordinasyon bakımından ise; Suriyeli öğrencilerin eğitim süreçleri MEB Müsteşar Yardımcısı'nın sorumluluğunda olmak üzere Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü altında 2016 yılında kurulan Göç ve Acil Durum Daire Başkanlığı aracılığıyla faaliyet gösterir (MEB 2015). Türkiye, Suriyelilerin eğitimi konusunda temel olarak; *erken ya da zorla evlilikler, radikal grupların kurbanı olma, toplum dışına itilme veya dışlanmışlık hissi, çocuk işçiliğin artması, düşük gelirli aileler, güvenlik kaygısı – suça eğilimlilik* (MEB 2017) gibi sorun ve sorun potansiyeli taşıyan durumlara odaklanan bir politika izler. Ne var ki belirsizliğini sürdüren büyük göç kitlelerinin çok hızlı şekilde ve mutlak biçimde sisteme dâhil edilebilmesi, kolay bir süreç olarak görünmemektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, her ne sebeple bulunuyor olursa olsun tüm göçmen çocukların eğitim hakkını mahfuz tutar. Ancak bu çap ve bu biçimde ilk kez yüz yüze geldiği göç dalgasından önce özel bir düzenleme yapmamış olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Suriyeli göçmenler için sürdürdüğü eğitim faaliyetleri, temel olarak kamplarda ve devlet okullarında devam etmektedir. Göç İdaresi verilerine göre, Ekim 2019 için 63.013 kişi geçici barınma merkezlerinde; 3.613.275 kişi kampların dışında olmak üzere toplam 3.676.288'e (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019b) ulaşan geçici koruma altındaki Suriyelinin % 30'u okul çağındaki nüfusa karşılık gelir. MEB'in 01 Nisan 2019'daki Yabancı Öğrenci Bilgi İletişim Sistemi (YÖBİS) ve e-Okul verileriyle hazırladığı rapora göre, okul çağındaki Suriyeli sayısı (çağ nüfusu) 1 milyon 47 bin 536; kayıtlı toplam öğrenci sayısı ve okullaşma oranı 643.058 (% 61.39); e-Okul'a kayıtlı öğrenci 534.922 (% 85.92); YÖBİS'e kayıtlı öğrenci 90,512 (% 14.08)'dir.

Türkiye'de Suriyeliler için yapılan eğitim hizmetleri; geçici barınma merkezleri içinde ya da dışında olan Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) ya da devlet okulları aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu çerçevede MEB bünyesindeki Göç ve Acil Durum Daire Başkanlığı'nın güncel Raporu (MEB, 2019), okullara göre öğrenci sayılarını aşağıdaki gibi açıklamıştır:

Aynı raporda (MEB, 2019) “Sınıf Seviyelerine Göre Okullaşma Sayı ve Oranları (01-Nisan-2019)” başlığı altında resmî okullarda ve geçici eğitim merkezlerinde öğrenim gören öğrencilerin eğitim kademelerine göre okullaşma oranları ise şöyle açıklanmıştır: anaokulunda %33.86; ilkokulda %96.50; ortaokulda %57.66; lise eğitiminde %26.77. Bu çerçevede okullaşma yüzdesinin ilkokulda yüksek iken lise düzeyinde azalması dikkat çekicidir. Eğitim kademelerine göre öğrenci dağılımı şöyledir:

Devlet okulları: İlgili genelge (MEB Eylül 2014 – “Yabancılar İçin Eğitim ve Öğrenme Hizmetleri” genelgesi) ile Suriyeli çocukların MEB kapsamındaki devlet okullarında Türkçe eğitim alma imkânı garanti altına alınmıştır. Bunun için de hiçbir şart gözetilmez. Tabii ki Türkiye, her ne kadar bu öğrencilerin Türk öğrencilerle aynı şekilde ve karışık olarak eğitim

görmesine izin verse de pratikte, çoğunlukla savaşın doğrudan veya dolaylı etkisi devam eden, travma süreçlerini atlatabilmediği, ekonomik açıdan kötü durumda olan öğrencilerin yakalayabildiği eğitim kalitesi de tartışılır olmaktadır. Yanı sıra Türk dilini bilmeden olağan eğitim sistemine dâhil olmak da önemli bir engel olarak durmaktadır.

Geçici Eğitim Merkezleri (GEM): Milli Eğitim Bakanlığı, Geçici Eğitim Merkezlerini; “kamplarda ve kamp dışındaki Suriyeli öğrencilere yönelik, kurum ve kuruluşların desteğinde, Valilik izni ve denetimi altında, gönüllü Suriyeli eğiticiler tarafından revize edilmiş ve gözden geçirilmiş Arapça müfredata göre öğretim yapılan kurumlar” (akt. Kılıç, Özkor, 2019: 19) şeklinde tanımlar. İlk ve ortaöğretim derecelerinde eğitim sağlanan bu kurumlarda haftalık on beş (15) saat de Türkçe dersi verilir. Genel olarak normal okul binalarının kullanıldığı GEM’lerde sabah Türk öğrenciler, öğle sonu Suriyeli öğrenciler eğitim alır. BEKAM 2015 raporuna göre; GEM’lerde “Kullanılan müfredat geçici Suriye hükümeti eğitim bakanlığı tarafından gözden geçirilmiş kısmen değişiklikler yapılmış Suriye müfredatıdır” (akt. Usta vd., 2018: 176). Söz konusu kısmi çıkarma ve değişiklikler, daha çok Suriye rejimi/yöneticileri ile ilgili olumlu ve propagandist nitelikteki bilgilerdir.

GEM’lerin işletilmesi ile ilgili olarak 2017 yılı için MEB; 404 Geçici Eğitim Merkezinde 13.178 Suriyeli gönüllü eğitimci desteği ile eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğünü; GEM’lerin 228’inin doğrudan MEB ve 46’sının AFAD tarafından; 84’ünün kiralık binalarda, 11’inin belediyelerce, 20’sinin diğer kamu kurumları ve 152’sinin STK’ler tarafından idare edildiğini bildirmiştir (Baloğlu, 2017: 65). Bu görüntünün dağınıklığı da dikkate alındığında, “geçici” niteliği ve misyonuyla kurulan GEM’lerin 2016’dan itibaren kapatılması söz konusu olmuştur. Nitekim “2016’ya kadar GEM veya devlet okullarında eğitim almaları Suriyelilerin tercihinin bırakılmış iken 2016 sonrasında devlet okullarında eğitim almaları yönünde yoğun çaba gösterilmiştir. Suriyeli çocukların eğitiminin önümüzdeki yıllarda tamamen devlet okullarına devredilmesi planlanmaktadır” (Emin, 2019: 15). Türkiye’deki olağan örgün eğitim-öğretim sistemine entegrasyonun asgari koşulları sağlanarak GEM’lerin tamamen kapatılması, Suriyeli öğrencilerin MEB’e bağlı kurumlarda eğitim almasının sağlanması amaçlanmaktadır (Baloğlu, 2017: 65).

Şüphesiz Suriyeli çocukların eğitimi konusunda temel motivasyon, bu çocukların eğitimli insanlar olarak topluma ve bu coğrafyaya uyum sağlamalarıdır. Göçmenlerin eğitim süreçlerine dair yapılan saha çalışmalarında ve hazırlanan raporlarda, birincil engel olarak “dil” farklılığı görünmektedir. Ancak “Her ne kadar dil engeli birincil sorun olsa da, yeterli eğitim materyali eksikliği, güvenlikle ilgili endişeler, ulaşım ücretleri eksikliği, duygusal travma ve okullarda kötü muamele bu öğrencilerin karşılaştığı diğer problemler arasındadır” (Sirin, Rogers-Sirin’den akt. Taşkın, Erdemli, 2018: 159). Dolayısıyla hiçbir engel ve problem, bir diğerinden bağımsız olarak ele alınıp çözüme kavuşturulamaz. Nitekim GEM’lerde eğitim veren öğretmenlerin sorunlarını esas alan bir çalışmada; “Araştırmamız katılımcıları arasında yer alan Suriyeli öğretmenler, ücretin yetersizliğinden dolayı ek işlerde çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Bu durumun Suriyeli öğretmenlerin mesleki performanslarını ve mesleki bağlılıklarını etkilediği konusunda koordinatörler ve Suriyeli öğretmenler hemfikir olmuşlardır” (Balkar vd., 2016: 1305). Öteki saha çalışmalarında da somut dramatik gerçeklikler kendini göstermekte ve eğitim sürecinin entegrasyonun somut ve başat koşullarından ayrı alınamayacağını göstermektedir.

Balkar vd. (2016) ile Usta vd. (2018)'nin yaptığı doğrudan görüşmeler ve saha araştırmalarındaki başkaca saptamalarla aynı bağlamda yer alan diğer birçok akademik çalışmaya, hazırlanan raporlara bakıldığında şu genel ihtiyaç ve sorunların ivedilikle çözülmesi ve bu yöndeki çalışmaların/hizmetlerin süreğenliğinin devam ettirilmesi gerekli görünüyor: Suriyeli öğretmen, idareci ve öğrencilerin psiko-sosyal, terapik destek alması; Suriyeli çalışanların düşük maaşlarının ve özlük hakları ile kadro işlemlerinin tam olarak belirlenip asgari yaşam şartlarında ve üzerinde tutulması, öğrenciler arasında eşit bir durum yaratılabilmesi için herkese okul forması sağlanması, Türkçe kitaplarının ıslah edilip öğretmene ve öğrenciye uygun hale getirilmesi, herkese kitap sağlanabilmesi, aileler ile iletişimin devlet eliyle güçlendirilmesi, ihtiyacı olan her göçmen öğrenciye muhakkak ulaşım ücreti sağlanması, Türk dilinin öğretilmesinde daha profesyonel yolların araştırılıp uygulanması, sosyalleşme ve uyum alanlarının ve imkânlarının artırılması, bina eksikliklerinin giderilmesi, Suriyeli öğretmenlerin diplomalarının sahicleştirilmesi (zira bazılarının öğretmen olup olmadığı teyit edilememekte ve beyan esas alınmaktadır), daha az sayıda olsa da Kürt Suriyelilerin Arapça bilmemesine binaen benzer imkânların sağlanması, erken yaşta evliliklerin ve radikal grupların etkisinde kalınmasının önlenmesi için doğrudan takip yöntemlerine başvurulması, erkek öğrencilere burs sağlanarak onların çalışmak zorunda kalmasının önüne geçilmesi, STK'ler ile daha ciddi işbirliğine gidilmesi, Türk toplumundaki Suriyeli imgesinin pozitif dönüşmesi için mikro çalışmalar yapılması ve Suriyeliler ile onlara sağlanan destekler hakkındaki abartılı/yanlış bilgilerin sağlıklı şekilde aktarılması, akıllı tahta vb. çok temel materyallerin sağlanması, öğretmen ve öğrencilerin kimlik/vatandaşlık sorunlarının çözülmesi ya da en azından resmi bir şekilde belirlenmesinin hızlandırılması, savaşın etkisini ve yoksulluğu yenmek üzere geleceğe dair makul umut aşılması, göçmenlerin kendi kültür, dil ve tarih bilgilerinden uzak kalıp kalmayacakları konusunun onların zihninde netleştirilmesi, Türkiye'deki eğitim derecelerinin eğer ülkelerine dönerlerse karşılık bulup bulmayacağı sorusunun açığa kavuşturulması, destekleme amaçlı dil kurslarının açılıp yaygınlaştırılması, öğretmenlerin pedagojik alt yapılarının güçlendirilmesi, Suriye'den devşirme müfredatın atılıp MEB müfredatına dönülmesinin hızlandırılması...

Bütün bunlarla birlikte; Suriyelilerin barınması, entegrasyonu ve eğitimi konusunda bütün yük Türkiye devletinde de değildir. Nitekim çeşitli saiklerle yardımlarda bulunan vakıf, dernek ve STK'lar ile uluslararası kuruluşlar; maddi ve manevi bakımlardan çeşitli destekler sağlamaktadır. Bu bağlamda bazı özel teşebbüsler GEM'lerdeki ve resmi okullardaki çocuklar için destek sağlamaktadır. Suriyeli göçmenlerin Türkiye için bir realite olmasından bu yana devlet ile ortaklık içinde çalışan STK'ların kurumsal teşebbüsleri ya da kimi hayırseverlerin yaptığı yardımlar da önemli bir yer tutar. Bu anlamda hem eğitim kurumları açılmıştır hem de eğitim-okul malzemeleri sağlanmıştır. Suriyeli göçmenler konusu, yalnızca Türkiye ya da göç edilen diğer komşu ve yakın ülkeler için değil Batılı ülkeler için de bir mesele ve yük olduğundan UNICEF de Suriyeli öğrenciler için mümkün olan maddi ve psikolojik desteği sağlamaktadır. Nitekim bir örnek olarak 2015'te "*Ev sahibi topluluklarda ve kamplarda çalışan 5600 Suriyeli öğretmene aylık teşvik desteği sağlanmış ve 6500 Suriyeli öğretmene psiko-sosyal destek eğitimi verilmiştir* (UNICEF, 2015'ten akt. Balkar vd., 2016: 1305).

Türkiye, ilk ve ortaöğretimin ardından Suriyeli gençlerin üniversitede okumasını da temel alan çalışmalar yapmaktadır. Bu anlamda Millî Eğitim Bakanlığı, zaten lise mezunu olan ya da Türkiye'deki GEM'lerde veya resmi okullarda lise eğitimini tamamlamış olanlara Yabancı Öğrenciler Lise Yeterlilik ve Denklik Sınavı (YÖLDS) yapmaktadır. Suriyeli bir

öğrencinin bu sınava girebilmesi, Yabancı Öğrenci Bilgi İşlem Sistemi'ne (YÖBİS) kayıtlı olmasını da gerektirir. Öğrenciler aldığı denklik belgesi ile üniversitelere başvurarak Türkiye'deki üniversitelerde öğretim hayatına devam etmektedir. Ancak üniversiteler de kendi bünyelerinde Yabancı Öğrenci Sınavı (YÖS) adıyla bir sınav yapıp gerekli puana ve diğer şartlara sahip olanları kabul etmektedir (Mülteci Hakları Merkezi, 2017).

Türk üniversitelerinde 2015-2016 döneminde toplam 9.689; 2016-2017 döneminde 14.285 olan Suriyeli öğrenci sayısı, 2017-2018 döneminde 15 bini aşmıştır (Baloğlu, 2017: 68). Göç ve Acil Durum Daire Başkanlığı'nın Nisan 2019 Raporu'nda yer alan yükseköğretime erişim oranları şöyledir:

Bu grafikte en bariz görüntü, her dönemde düzenli olarak artış gerçekleştiği ve doğru eğitim ve entegrasyon politikalarına devam edilerek bunların geliştirilmesiyle Suriyeli göçmenlerin yetişmiş insan kategorisinde Türkiye'ye önemli katkı sağlayabileceği; diğer taraftan, Suriye'deki durumların düzelmesi durumunda da doğrudan ya da dolaylı katkıda bulunabilecekleri yönündedir.

Anaokulu eğitimi, ilk ve orta derecedeki zorunlu eğitim ile yükseköğretim düzeyinde eğitim veren Türkiye, MEB aracılığıyla farklı yaşlardaki yabancılar için de "Yabancılar İçin Türkçe Öğretimi" çalışmaları yapmaktadır. Bu çerçevede 2014 yılından beri "6-12", "13-17" yaşlarındakilere ve yetişkinlere A1, A2, B1 seviyelerinde Türkçe dil kursları verilmektedir. MEB, Suriyelilere yönelik olarak Türkçe öğretiminin yanı sıra çok çeşitli alanlarda Halk Eğitimi Merkezleri aracılığıyla toplamda 345.927 Suriyeliye kurs eğitimi vermiştir (MEB, 2019).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Suriyeli göçmenler konusunda, 2011'den bu yana devam eden sürecin yönetimi, belli başlı birimler üzerinden yapılmaktadır. Fakat yine de göçmenler kadar Türk toplumunu da etkileyen bu meselenin çözülmesine dair oldukça dağınık bir görüntü olduğu fark edilebilir.

Nitekim bu durum, konuyla ilgili çalışmalara da yansır. Bu bakımdan ya organizasyonlarda bir tekelleşemeye gidilmesi ya da göç/göçmen bakanlığı kurulmasının gerektiği savunulabilir. Zira Türkiye, ister istemez bir göçmen ülkesi olmuş durumdadır.

Kitlesel göçlere maruz kalan bir toplumun göçmenlerle ortaklık ve uyum içinde yaşayabilmesi, temelde karşılıklı kabul ve anlayışla mümkündür. Tarihsel olarak göç konusunda Türkiye'nin bir takım tecrübeleri olsa da Suriyeliler meselesinin ortaya çıkışı ve iç dinamikleri, kendine özgü bir olgu olarak durmaktadır. Bu yüzden akademik anlamda fenomenolojik bir bakışla Suriyeliler konusunun çıplak bir değerlendirilmesi yapıp onu tüm cepheleriyle anlamlandırdıktan sonra kalıcı ve uzun süreli entegrasyon politikaları üretmek gerekir. Aksi takdirde zaman zaman somut olaylarla ya da sosyal medyadaki olumsuz hatta nefret nitelikli kampanyalarla gündemdeki yerini diri tutan Suriyeliler meselenin çeşitli sosyal olaylara yol açabileceği ortadadır. Bu çerçevede ve entegrasyon bağlamında öncelikle, Suriyelilere sağlanan hizmet ve imkânlar konusunda Türk toplumunun abartılı algılar ve yanlış bilgiler dolayısıyla aydınlatılması gerekir. Yanı sıra, göçmenlerin yaşadığı trajedi ve dramın bir gerçeklik olarak aktarılması da bu aydınlatmanın kalıcı ve insancıl bir etkiye dönüşmesini sağlayabilir. “Geçici Koruma” statüsünde tutulmak üzere ülkeye kabul edilen Suriyeli göçmenler açısından ise “geçici kimlik belgeleri”nin daha hızlı şekilde sağlanması, asgari yaşam şartlarının oluşturulması kadar bunların denetim ve takibinin de ciddi kayıtlarla sağlanması gereklidir. Bu konuda, sürecin başından beri bir ölçüde etkili olan STK'lerin daha fazla katkı sağlaması için teşvik çalışmaları yapılabilir.

Entegrasyonun acil ve devam eden somut şartları sağlanırken asıl kalıcı olanın eğitim olduğu açıktır. Bu yüzden temelde, tüm entegrasyon politikalarının eğitim konusuna dönük bir perspektifi olmak zorundadır. Türkiye, her ne kadar imkanlar ölçüsünde eğitim hizmeti sunmuş olsa da öncelikle dil eğitiminin yeterli ve profesyonel biçimde sunulmuyor oluşu, diğer tüm eğitim çalışmalarının kaygan bir zemine oturmasına neden olmaktadır. Bu noktada Almanya, ABD, Kanada gibi Batılı ülkelerin dil-eğitim-göçmenler üçgenindeki tecrübelerinden de yararlanılarak Türkiye'nin göçmenlere yönelik eğitim politikalarını kurumsallaştırması sağlanmalıdır.

Daha somut noktalarda ise Geçici Eğitim Merkezleri'nin hızlı bir şekilde kapatılması, eğitimin MEB prensiplerine tam uygunluğu sağlanıp “eğitimde birlik” ilkesi gözetilmelidir. Aksi takdirde göçmen çocuklar açısından entegrasyon psikolojik bir gecikmeye uğrayacağı hesaplanabilir. Öte yandan Suriyeli göçmen çocukların çağ nüfusu ile okullaşma oranı arasındaki fark, ancak ciddi kayıt ve takip sistemi ile çözülebilir görünmektedir. Yapılan çalışmalar ve saha araştırmaları, bu farkı çoğunlukla Suriyeli ailelerin maddi yetersizliği ile açıklar; yani okullaşmadaki düşük oran, “öğrenci” değil “işçi” olmak zorunda kalan çocuklardan kaynaklanmaktadır. Öyleyse MEB'in doğru bir politika olarak Suriyeli çocukları meslek liselerine yönlendirme tavrı, daha ciddi şekilde uygulamaya konularak bu çocukların maddi kazanç elde etmesi de sağlanabilir.

Eğitimin bir tarafı da kuşkusuz ki ilgili kurumlarda çalışan öğretmenler ve diğer personellerdir. Gerek GEM'lerde gerek resmi MEB okullarında çalışan Türk eğitimciler, dil probleminin çözülememesini en önemli problem olarak görmektedir. Suriyeli eğitimcilerse kendilerinin ve çocukların savaş dolayısıyla yaşadıkları travmatik süreçleri, dil meselesini ve maddi yetersizlikleri gündeme getirmektedir.

Bütün bu sorunlar ve olgular beraberce düşünüldüğünde entegrasyonun bütüncül biçimde ele alınması gerektiği, eğitimin bu konuda en ciddiye alınması gereken konu olduğu; dolayısıyla da Suriyeli göçmenler konusunda dağınık yönetim ve organizasyondan kurtularak her bir göçmeni ilgilendiren biçimde çalışmalar yapılması gerektiği savunulabilir.

KAYNAKÇA

- BALKAR, B. vd. (2016), *Geçici Eğitim Merkezlerinde (GEM) Görev Yapan Suriyeli Öğretmenlerin Karşılaştıkları Sorunlar*, *Eğitimde Kuram ve Uygulama dergisi*, S.6, s.1290-1310.
- KILIÇ, G., ÖZKOR, D. (2019), *Suriyeli Çocukların Eğitimi Araştırma Raporu*, Mavi Kalem Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, İstanbul.
- TERZİ, M. (2018), “Yönetilebilir Göç Politikaları ve Külfet Paylaşımı Üzerine Bir Değerlendirme: Suriyeli Sığınmacılar Örneği”, *Tesam Akademi Dergisi*, Ocak, S.1, s. 203-234.
- USTA, M. E vd. (2018), “Suriyeli Eğitimcilerin Gözünden Geçici Eğitim Merkezlerinde Karşılaşılan Sorunların İncelenmesi”, *Mukaddime*, S.1, s.173-188.
- BALOĞLU, M. vd. (edit.) (2017), *Geçici Koruma Statüsündeki Bireylere Yönelik Rehberlik Hizmetleri Kılavuz Kitabı*, MEB, Ankara.
- EMİN, M. N. (2019), *Geleceğin İnşası: Türkiye’deki Suriyeli Çocukların Eğitimi*, SETA Kitapları, İstanbul.
- TAŞKIN, P., ERDEMLİ, Ö. (2018), “Education for Syrian Refugees: Problems Faced by Teachers in Turkey”, *Eurasian Journal of Educational Research*, S.75, s.155-178.
- KALAYCI, S. (2016), *Sığınmacıların Korunmasına Yönelik Türk Sivil Toplum Kuruluşları, İnsanı ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları*, İstanbul.
- AMAÇ, Z., YAŞAR, M. R. (2018), “İlk ve Ortaokullardaki Suriyeli Öğrencilerin Eğitimi: Türkiye’de Yapılan Akademik Çalışmalar Üzerine Sistemik Bir İnceleme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.85, Aralık, s.417-434.

Elektronik Kaynaklar:

- “Geçici Koruma Yönetmeliği” (2014), <http://www.mevzuat.gov.tr> (erişim: 30.10.2019).
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2019a)*: <https://www.goc.gov.tr> (erişim: 31.10.2019).
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, (2019b)*: <https://www.goc.gov.tr> (erişim: 30.10.2019).
- MEB (2015): “T.C. Millî Eğitim Bakanlığı 2015-2019 Stratejik Planı”, <http://sgb.meb.gov.tr> (erişim: 31.10.2019).
- MEB (2017), “Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi”, <https://pictes.meb.gov.tr> (erişim: 31.10.2019).
- MEB (2019), Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı, Nisan 2019 Raporu; <https://hbogm.meb.gov.tr> (erişim: 31.10.2019).

- Mülteci Hakları Merkezi (2017), “Suriye’den Gelen Sığınmacılar İçin Türkiye’de Eğitim Hakkı”, <https://www.mhd.org.tr> (erişim: 31.10.2019).
- Uluslararası Mülteci Hakları Derneği (2018), <https://www.umhd.org.tr> (erişim: 30.10.2019).
- UNHCR (2019), <https://data2.unhcr.org> (erişim: 30.10.2019).
- Ayşenur, A. (2019), “18 Mart Mutabakatı ve Türkiye’den Avrupa’ya Yasadışı Göçte Son Durum”, <https://www.gocvakfi.org> (erişim: 30.10.2019).
- YUKK (2013), <http://www.mevzuat.gov.trpdf> (erişim: 31.10.2019).